

Terlecki, Ryszard

"Uniwersytet Jagielloński w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945", Stanisław Gawęda, Warszawa ; Kraków 1979 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 23, 242-244

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wania szeregów V kolumny w Polsce, to jest tych, którzy torowali drogę agresji hitlerowskiej przeciwko Polsce.

Można zatem mieć przekonanie, iż z tych względów książka Mieczysława Iwanickiego znajduje się w polu zainteresowania zarówno wśród historyków

oświaty i wychowania okresu II Rzeczypospolitej, jak również wśród badaczy naszych najnowszych dziejów politycznych, w tym także pośród zajmujących się problematyką niemożności.

Leonard Grochowski

Stanisław Gawęda, *UNIwersytet Jagielloński w okresie okupacji hitlerowskiej 1939—1945*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCLXXXVI, Prace Historyczne”, z. 58, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa—Kraków 1979, ss. 167

W serii „Zeszytów Naukowych UJ” ukazała się praca Stanisława Gawędy, przedstawiająca okupacyjne losy Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ukazała się — i już po paru dniach była nieosiągalna w księgarniach, ponieważ nakład 1000 egzemplarzy oczywiście nie mógł zaspokoić zainteresowania czytelników. Jest to, jak stwierdza Autor, pierwsza całościowa próba realizacji uchwały, podjętej przez Senat Akademicki 2 marca 1945 r., powołującej komisję do opracowania historii UJ w latach wojny. Uchwałę odłożono na wiele lat, dopiero w jubileuszowym 1964 r. ukazała się, opracowana przez Marię i Alfreda Zarębów, *Alma Mater w podziemiu*, rozbudowana następnie i wzbogacona do przeszło 600 stronicowego tomu *Ne cedit Academia* w 1975 r. Stanisław Gawęda wykorzystując m. in. oba te zbiory relacji, wspomnień i opracowań uwzględnił także problematykę w nich pominiętą. Wielką zaletą jego książki jest jej przejrzystość i podział na krótkie, dobrze wyodrębnione rozdziały, co bardzo ułatwia zorientowanie się w treści jeszcze przed przystąpieniem do dokładnego czytania.

Po rozdziale wstępnym, rysującym życie Uniwersytetu w przededniu wojny i w pierwszych dniach września 1939 r., Autor przystępuje do przedstawienia prac, podjętych na przekór trwającej już okupacji, nad uruchomieniem normalnej działalności naukowej i oświatowej całego krakowskiego szkolnictwa. Prowadziła je Tymczasowa Komisja Szkolna, kierowana przez pięcioosobowy zespół,

któremu przewodniczył rektor UJ Tadeusz Lehr-Splawiński. Biuro Komisji mieściło się w Collegium Novum, gdzie czynny był również punkt rejestracyjny dla nauczycieli, a dwie szkoły średnie rozpoczęły rok szkolny w udostępnionych im budynkach Uniwersytetu. Równolegle trwały przygotowania do otwarcia w dniu 13 listopada normalnego roku akademickiego. Jawną działalność Uniwersytetu, a po miesiącu także Komisji Szkolnej, przerwała „Sonderaktion Krakau”, w której wyniku 183 osoby (w tym 155 pracowników UJ) zostały aresztowane i uwięzione. W trzy dni później, 9 listopada, Niemcy aresztowali 34 nauczycieli szkół średnich.

W kolejnych dwóch rozdziałach pokazano zniszczenie lub rabunek zakładów i pracowni naukowych Uniwersytetu oraz działalność Instytutu Niemieckiej Pracy na Wschodzie (tzw. Ostinstitut), którego głównym zadaniem było ułatwianie ekspansji niemieckich wpływów na obszary podbite. Instytut miał stać się zalążkiem niemieckiego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Krakowie; starania gubernatora Franka o jego otwarcie przekreśliły odmowne decyzje Hitlera i Bormanna.

Najobszerniejszy rozdział (36 stron) został poświęcony podziemnej pracy dydaktycznej UJ i jego poszczególnych pięciu wydziałów, a także konspiracyjnemu funkcjonowaniu Bratniej Pomocy Studentów. Ta część wojennej historii Uniwersytetu była najlepiej znana z wcześniejszych badań i publikacji.

Po omówieniu losów Biblioteki Ja-

giellońskiej, przemianowanej na Staatsbibliothek, Autor ukazuje osiągnięcia badań naukowych, prowadzonych w jakże trudnych warunkach. Wznowiono w podziemiu czynności Polskiej Akademii Umiejętności, przygotowywano plany odbudowy Uniwersytetu, rejestrowano straty, opracowywano projekty nowej organizacji systemu studiów i ulepszonych programów nauczania. Powstało w tym okresie wiele podręczników i skryptów, wydanych drukiem zaraz po wojnie. Bardzo ciekawy jest rozdział przedstawiający społeczną akcję pomocy dla pracowników nauki, z której korzystali nie tylko uczeni krakowscy, ale także wysiedleńcy z Wielkopolski, sporą grupą pracowników Uniwersytetów we Lwowie i Wilnie, a pod koniec okupacji pozbawieni swego miasta warszawiacy. Dalej następuje omówienie strat osobowych UJ, obejmujących około 15% przedwojennego stanu zatrudnienia pracowników naukowych. Została również zamieszczona lista strat z podziałem na poszczególne wydziały i instytucje uniwersyteckie. Dużą zaletą książki jest uwzględnienie w kolejnym rozdziale działalności naukowej i oświatowej, prowadzonej na wojennej emigracji. Choć niestety w sposób bardzo skrótowy, pokazany został wkład pracowników UJ w rozwój światowej nauki tych lat, przede wszystkim angielskiej i amerykańskiej, a także wytrwałe wysiłki kontynuowania polskiej pracy naukowej na obczyźnie. Wreszcie ostatni rozdział omawia wznowienie działalności UJ bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych.

Praca Stanisława Gawędy, która jest zebraniem i podsumowaniem wielu wcześniej podejmowanych starań o odtworzenie i utrwalenie poszczególnych fragmentów historii podziemnego Uniwersytetu, została poszerzona o badania źródłowe, prowadzone, jak wynika ze wstępu, głównie w Archiwum UJ. Pomyślana jako ujęcie syntetyczne przynosi, zgodnie z założeniem Autora, podstawowy zasób informacji, których rozwinięcie można znaleźć w cytowanej literaturze. Niestety na końcu książki za-

brakło miejsca na zebranie bibliografii i można korzystać jedynie z licznych przypisów.

Wielkim brakiem, zapewne również wynikającym z wydawniczej oszczędności i niezawinionym przez Autora, jest konsekwentne (z nielicznymi wyjątkami) pomijanie imion i zastępowanie ich pierwszą literą — gorzej, że w indeksie nazwisk praktyka ta została w wielu wypadkach powtórzona. W pracach zawierających setki nazwisk konieczne jest dodanie paru stron druku i pomieszczenie pełnych imion nawet wzmiankowanych osób.

Należy żałować, że nie otrzymaliśmy informacji o studentach, którzy w 1939 r. z konieczności przerwali studia. Autor stwierdza, że tylko nieliczni spośród nich kontynuowali naukę na tajnym Uniwersytecie. Wśród wielu form konspiracyjnej aktywności, podejmowanej przez tych, którzy zostali w kraju, warto pamiętać o pracy studentów w tajnym nauczaniu na poziomie szkoły średniej w Krakowie i w wielu ośrodkach na prowincji.

Brakuje też wyjaśnienia, w jaki sposób maturzyści podziemnych szkół średnich dostawali się na tajne studia oraz w jaki sposób tajne nauczanie na różnych szczeblach zostało powiązane w jednolitą organizację, skoro komplety szkoły średniej podlegały Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury, zwanej często Okręgowym Biurem Szkolnym (OBSz), a szkolnictwo wyższe było podporządkowane bezpośrednio Departamentowi Oświaty i Kultury w Warszawie. Prawdopodobnie jednym z ogniw łączących była Międzystowarzyszeniowa Komisja, na której zebraniach spotykali się przedstawiciele wszystkich działających w konspiracji organizacji nauczycielskich, a której przewodniczył z ramienia władz Uniwersytetu jego tajny rektor Władysław Szafer. Szkoda, że autor omawianej książki nie wspomniał o jej działalności, szczególnie ważnej w okresie współpracy z pierwszą podziemną władzą oświatową, jaką była okręgowa delegatura Komisji Oświecenia

Publicznego (KOP), kierowana w Krakowie przez Włodzimierza Gałęckiego.

Zabrakło również informacji o związkach UJ z innymi tajnymi uczelniami w Krakowie i innych miastach. Ze wspomnień W. Gałęckiego wiadomo na przykład, że jeżdżąc do Warszawy kontaktował się na prośbę Władysława Szafera z rektorem Uniwersytetu Warszawskiego prof. Stefanem Pieńkowskim i rektorem Politechniki Warszawskiej prof. Kazimierzem Drewnowskim. Na jednym z posiedzeń Miejskiej Komisji Oświaty i Kultury w Krakowie, kierującej z ramienia OBSz tajnym szkolnictwem na terenie miasta, rektor S. Pieńkowski referował sytuację podziemnych studiów w okupowanym kraju.

Autor, koncentrując się głównie na sprawach Uniwersytetu, nie rozwinął szerzej powiązań jego pracowników z innymi organizacjami konspiracji, przede wszystkim z podziemiem politycznym i wojskowym. Poważnym brakiem jest pominięcie udziału pracowników naukowych w tajnym nauczaniu w zakresie gimnazjum i liceum. Brali w nim udział, często równoległe z zajęciami w kompletach uniwersyteckich, m. in. profesorem i docenci: Aleksander Birkenmajer, Zenon Klemensiewicz, Tadeusz Liłyński, Kazimierz Piwarski, Karol Starmach (który był też działaczem OBSz, gdzie opiekował się szkolnictwem zawodowym), Jan Zaćwilichowski, oraz asystenci: Aniela Kozłowska (po powstaniu warszawskim), Maria Malkiewicz-Strzałkowa, Tadeusz Piech, Jerzy Schnayder, Józef Spytkowski, Lidia Stankiewicz, Leszek Staronka, Józef Szafarski, Stanisław Trojanowski. Nie jest to pełna lista, lecz tylko kilka przykładowo dobranych nazwisk. Spośród pracowników Biblioteki Jagiellońskiej po-

minięto zasłużonego dla tajnego nauczania dr. Adama Bara, który wypożyczał książki dla kompletów szkół średnich i zespołów UJ, a także kierował „Iskrą” — Wydziałem Informacji i Propagandy Okręgowej Delegatury, był redaktorem konspiracyjnego „Kurierza Powszechnego” — dziennika Delegatury — oraz współpracował z pismami Stronictwa Demokratycznego.

Na osobne podkreślenie zasługuje włączenie się do pracy Uniwersytetu Jagiellońskiego uczonych z Warszawy, przybyłych do Krakowa po powstaniu (byli wśród nich: prof. Julian Krzyżanowski, prof. Kazimierz Kumaniecki, doc. Antoni Łaskiewicz, doc. Jakub Sawicki, dr. Kazimierz Tarwid), a także uczestnictwo warszawskich studentów, którzy bardzo ożywili niektóre krakowskie komplety w ostatnich miesiącach okupacji.

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na kilka drobnych błędów. Na str. 123 i 160 przekreślone zostało nazwisko doc. Arnolda Bollanda. S. Pieńkowski na str. 106 i 150—151 to nie Stanisław, jak napisano w indeksie nazwisk, ale oczywiście rektor Stefan Pieńkowski. Na str. 69 nieściśle podano funkcję Tadeusza Seweryna, ps. „Socha”, który był szefem krakowskiego Kierownictwa Walki Cywilnej, pracował w Sądzie Specjalnym i wielu podziemnych instytucjach, a pod koniec okupacji został mianowany dyrektorem Biura Delegatury (podczas gdy kierownikiem Delegatury, czyli Delegatem Okręgowym, był przez cały czas jej istnienia dr. Jan Jakóbiec).

Książka Stanisława Gawędy zasługuje na to, aby Autorowi i czytelnikom życzyć jej szybkiego wznowienia.

Ryszard Terlecki

Józef Mátej, PORTRÉTY SLOVENSÝCH PEDAGÓGOV A VLASTENEÝCH UČITELOV, Bratislava 1977

Nakładem Slovenské Pedagogické Nakladatelstvo w Bratisławie ukazała się książka profesora tamtejszego Uniwersytetu dr. Jozefa Máteja na temat

zasłużonych pedagogów i nauczycieli słowackich. Książka ta adresowana jest do młodzieży słowackiej i ma na celu przybliżenie jej tych, którzy piórem